

SADRŽAJ

UPOZNAVANJE	7
Dve dogme kritike obrazovanja	11
PROPITIVANJE	31
Binarne opozicije i obrazovanje	31
Dualizmi i dihotomije	33
Obrana prosvetnih alternativa	39
Postoje li razlozi (i) za kakvo obrazovanje?	49
Zašto masovno obrazovanje?	53
Zašto uzgajanje?	59
Zašto ne neobrazovanost?	69
OBRADA GRADIVA	75
Filozofska profesura	75
Filozofsko obrazovanje kao disfunkcija društva	81
Prosvjećivanje i prosveta	105
Bildung über alles	136
Filozofsko obrazovanje kao disfunkcija društva (nastavak)	155
PROVERA ZNANJA	163
Poluobrazovanje	164
Neobrazovanje	186
Univerzitet	200

RADIONICA	217
Da li obrazovanje (treba da) emancipuje?	217
Znanje (ne) oslobađa	218
Istorija (ne) obavezuje	224
Prosveta (ne) prosvetljuje	237
Emancipacija (ne) porobljava	244
Obrazovanje se (ne) emancipuje	261
NASTAVA NA DALJINU	267
Svako zlo za neko dobro	267
Ko (se) obrazuje	283
LITERATURA	305

UPOZNAVANJE

Autor ove knjige visoko, možda previsoko, ceni obrazovanje. Zato je kritičan, možda odveć i odveć pretenziosno kritičan, kada nastoji da temeljno preispita čitavu istorijsku ideju obrazovanja, a naročito njene savremene inkarnacije i realizacije i, možda ponajviše, njene odnekud samoevidentne afirmacije. Opravdanje nalazim u tome što verujem da obrazovanje – kao verovatno i sve druge vredne stvari, ali i više od njih, budući da u sebi nosi neko obećanje – ne zaslužuje da bude vrednovano ukoliko sebe stalno iznova ne stavlja na kocku.

Dozvolite da sam početak prebojim sumornim tonovima i ilustrujem povod za ovu rezigniranu, pre svega, „kritiku kritičkih kritičara” (Engels & Marx 1974) obrazovanja. Prvo bih, naime, položio račun o statusu, dometu i perspektivama kritike u teoriji obrazovanja – pre nego što je, i ukoliko je uopšte, praktikujemo. Daniel Jona Goldhagen (Daniel Jonah Goldhagen), poznato je, piše knjigu *Hitlerovi dobrovoljni dželati: obični Nemci i Holokaust* (Goldhagen 1988), i potom odmah trpi optužbe, između ostalog, da je pobornik „kolektivne krivice” i da esencijalizuje „nemačko biće” kroz nepočin. Braneci se od takvih optužbi, on na jednom skupu veli da ne govori o „nemačkom nacionalnom karakteru ili o bilo kojoj vrsti večnih i nepromenljivih nemačkih uverenja ili kvaliteta”, da tvrdi samo da je „iz osobenih istorijskih razloga vrsta

virulentnog antisemitizma postala deo nemačke kulture”, ali i da se taj i takav antisemitizam – naglašava da bi valjda istakao odsustvo univerzalne osude Nemaca – „raspao posle rata zbog promenjenog istorijskog i političkog konteksta”. Gotovo pravdajući se, Goldhagen objašnjava te 1996. godine:

Već pedeset godina Nemačka je solidna demokratija, koja uči svoje nove naraštaje novim uverenjima i vrednostima. S prevaspitanjem i smenom generacija, Nemačka se prepravila u mnogim aspektima, a naročito u pogledu odnosa prema Jevrejima. Nemačka je velika priča o uspehu posleratnog perioda. (Goldhagen 2019: 65–66)

U čemu je uspeh? – U prevaspitanju, učenju novim uverenjima i vrednostima. Kao što su se nekada, na tome inače Goldhagen insistira, učili druge vrednosti i uverenja koji su ishodovali „široko rasprostranjenim” eliminatorskim antisemitizmom i Holokaustom. Osim pitanja šta jemči da se nekim novim (p)re-prevaspitanjem neće učiti onim starim ili još gorim vrednostima, tu je i pitanje šta ove vrednosti koje se sada favorizuju čini „pravim”, istinitim, poželjnim, šta ih opravdava, odnosno šta opravdava sugestiju da obrazovanje treba da ih nosi i prenosi. I jedne i druge vrednosti su bile uspešne – blagodareći obrazovnoj politici. Obrazovnim inženjeringom, ukoliko se shvati kao produžena ruka „socijalnog inženjeringa” (Popper 1947a: 242–246; Popper 2009: 68–76), kao da se zaista može stvoriti društvo kakvo god da se poželi. Zbog toga možda još jedino retki preostali posvećenici plemenite ideje obrazovanja samo zarad mišljenja svojom glavom i samousavršavanja, čini se, moraju osećati, ne mogu da ne osećaju, u nedostatku srećnijeg izraza recimo: tugu.

„Beda obrazovanja”, moglo bi se reći parafrazom; beda makar onog obrazovanja koje nije htelo da ima pridevsku odrednicu. Možda ono nikada u svom čistom obliku nije ni postojalo, možda je uvek bila reč o otporima glavnom toku i aberacijama u odnosu na njega. Ali namera na izvoru je presudna, ona koja sagledava i određuje i cilj: da li u obrazovanju hoćemo da imamo posla, kao u filmu *Misterije organizma* Dušana Makavejeva, sa „pravolinijskim klijanjem” ili sa otvaranjem mogućnosti (i) za proklizavanje i otkliznuća (uporediti Krstić & Ostojić 2023), da li za opetovanje istorije i predaju nasleđa ili (i) za kritiku, autonomno vrednovanje i otpor. U svakom slučaju, dok tih zapitanosti i nema na vidiku, jer ih je dogma univerzalne saglasnosti oko polivalentnih zadataka obrazovanja prekrila deklaracijama, nema šansi da obrazovanje bude činilac koji neće dopustiti uticaj antisemitske niti bilo koje druge, recimo otvoreno, propagande. Ministarstvo obrazovanja kao ispostava ministarstva istine.

Uostalom, kada su se savremeni društveni sistemi tek obrazovali, a obrazovanje bilo u herojskom dobu, dobu *Bildung*-a, njegov delatni promoter i najuticajniji realizator, Vilhelm fon Humbolt (Wilhelm von Humboldt), bio je visoko pozicioniran vladin službenik. U tom smislu, u smislu upravo vrednosti obrazovanja, pa i istine koju bi valjalo da otkriva i širi, dogma o mogućnosti njegovog autonomnog postignuća je od početka laž. Ono, kao institucionalna organizacija, uprkos časnim naporima, ne obrazuje za obrazovanost nego osposobljava za propisani život. Njegovi kritičari onda su samo miševi koji ionako buđav sir, praveći nove rupice, čine na različite načine pikantnijim. Ali u drugom smislu, ta laž je realno učinkovita. Dogma je time potvrđena, samo što je prethodno obrazovanje pretvoreno u industrijski pogon.

Šestog aprila 1933. godine glavni štab za štampu i propagandu Nemačke studentske organizacije proglasio je nacionalnu „akciju protiv nenemačkog duha”. Studentska organizacija je pripremila dvanaest teza, aludirajući istovremeno i na devedeset pet teza Martina Lutera i na spaljivanje „nenemačkih” knjiga tokom Festivala u Vartburgu na tristotu godišnjicu njihovog objavljivanja. U novim tezama, koje su smerale da „pročiste” jezik, književnost i uopšte kulturu i reafirmišu tradicionalne vrednosti, napadao se „jevrejski intelektualizam” i zahtevalo da univerziteti postanu središta nemačkog nacionalizma. Šestoga maja „nacionalno osvešćeni” studenti provalili su u nekoliko biblioteka i u zgradu Instituta za seksologiju: sve knjige iz biblioteke Instituta zaplenjene su i, četiri dana kasnije, uništene.

Desetog maja 1933. godine, pošto su nemačke dnevne novine objavile dugačak spisak „dekadentnih književnika” čija su dela odstupala od „nemačkog duha”, skupa sa obaveštenjem o mestima gde će biti moguće da se „nova Nemačka” oslobodi nepoželjnog balasta demokratskih, liberalnih, pacifističkih, marksističkih, „jevrejskih” i drugih „nenemačkih” spisa, studenti su spalili više od dvadeset pet hiljada tomova knjiga. U smiraj toga dana, noseći baklje, marširali su ka glavnim trgovima više od četrdeset nemačkih gradova, većinom univerzitetskih centara, gde su obrazovali velike lomače na kojima su, uz muziku i ples, ceremonijalno spaljivane knjige i gde je najavljeno „novo razdoblje u istoriji nemačke kulture”.

U Berlinu se na trgu *Opernplatz*, nedaleko od univerziteta, okupilo oko četrdeset hiljada ljudi. Novi ministar nedavno zvanično formiranog (13. marta 1933. godine) „Ministarstva Rajha za narodno prosvetavanje i propagandu”, Jozef Gebels (Joseph Goebbels), nadgleda paljenje više od dvadeset hiljada knjiga nepoželjnih autora.

Knjige prinose i pale studenti iz takođe novoformirane „Unije nemačkih studenata”, rešeni da uklone svaki trag „nenemačkog duha”. Gebels dodatno raspaljuje žar obraćajući se angažovanim studentima, ali i masi posmatrača i milionima slušalaca direktnog radijskog prenosa. Govor je postao čuven pod nazivom „Ne – moralnoj dekadenciji i iskvarenosti”:

Doba ekstremnog jevrejskog intelektualizma sada je pri kraju. Prodor nemačke revolucije očistio je prepreke na nemačkom putu. [...] U budućnosti pravi Nemačkinac neće biti samo čovek od knjige, već čovek od karaktera. To je cilj našeg obrazovanja. (Read & Fisher 1994: 205)

Dve dogme kritike obrazovanja

Osim po parafraziranom naslovu, redovi koji slede nemaju veze sa Kvajnovim (Quine 1963) čuvenim esejem „Dve dogme empirizma”. Početna (hipo)teza, kojoj verovatno i ne treba dalje opravdanje, jeste da je od svog institucionalnog ustanovljenja obrazovanje stalno izloženo kritici. To je sa svoje strane svedočanstvo da je percipirano na način na koji se nekad govorilo, a posebno se danas govori, o kapitalizmu: ne više (toliko) da proizvodi krize koje će dovesti do sloma, koliko da je stalno u krizi, da se kriza ispostavlja kao njegovo hronično stanje u kojem obitava i koje ga reprodukuje (videti, na primer, Carchedi & Roberts 2018). Neprekidno zagovaranje i u delo stavljanje reformi obrazovanja svedoči, isto tako, da nikad nismo zadovoljni njime, ali i da mnogo polažemo na njega i spremni smo da mnogo ulažemo u njega. I kritike obrazovanja kreću se u tom krugu.